

Schouten en partijverhoudingen

De strijd om de macht in het middeleeuwse Utrecht tussen de verschillende groeperingen in de burgerij en de bisschop heeft zich, zoals ik in een vorig artikel al zei, natuurlijk ook gericht op de positie van de schout. De sleutelpositie die de schout vóór 1300 bekleedde als man van de bisschop binnen het stadsbestuur, was van groot belang voor de partijen in de stad.

Over de partijenschappen in deze tijd is nog weinig zeker. Volgens Oppermann en Berkelbach van der Sprenkel¹⁾ bestaan er in de 13e eeuw een raadspartij en een schepenpartij. Een derde groepering, die van de ambachtsgilden, krijgt pas aan het einde van de eeuw een permanente invloed. Van partijen in de moderne zin van het woord kan natuurlijk geen sprake zijn; men moet eerder denken aan belangengroeperingen, bestaande uit invloedrijke families die vaak in de raad of de schepenbank voorkomen.

Tot 1275 is de samenwerking binnen die groeperingen waarschijnlijk nog niet erg hecht. De schepenpartij steunt gewoonlijk de politiek van de bisschop, omdat de schepenen, evenals de schout, door hun ambt van hem afhankelijk zijn. De bisschop op zijn beurt steunt de schepenpartij. In deze periode is die partij dan ook waarschijnlijk langer aan de macht dan de raadspartij. In het laatste kwart van de eeuw echter is de verhouding tussen de schepengroepering en de bisschop niet altijd even goed. De leider van de partij is dan de bankier Lambert de Vriese.

De raadspartij wil het bestuur van de stad minder afhankelijk van de bisschop maken. Daartoe moet de macht van de schout en de schepenen worden verminderd ten gunste van een ander bestuurslichaam: de raad. Op den duur gelukt dit inderdaad: sinds 1304 staat de schepenbank onder invloed van de raad. De belangen van de schout, die zijn politieke macht ontleent aan zijn voorzitterschap van de schepenbank, moeten dus wel tegengesteld zijn aan die van de raadspartij.

De aanhangers van de raadspolitiek zijn volgens Oppermann vooral kooplieden en ministerialen. Zij krijgen waarschijnlijk steun van de kapittel-geestelijkheid, die aan de schepenbank de rechtspraak over de bewoners van de immuniteten (extraterritoriale bezittingen van de kapittels in de stad) wil betwisten. Soms worden ze ook gesteund door de graaf van Holland, die regelmatig in conflict is met de bisschop.

In het laatste kwart van de 13e eeuw wordt deze partij geleid door Jacob van Lichtenberg. Zijn par-

tijgenoten heten Lichtenbergers, zoals hun tegenstanders in de schepenpartij Fresingen worden genoemd naar Lambert de Vriese of de Vrese.

Fresingen

Veel meer is niet bekend over de samenstelling van de partijen. Het is dan ook niet te verwonderen, dat nergens blijkt, tot welke partij de schouten behoren vóór 1277, al is het zeer aannemelijk, dat zij de schepenpartij gunstig gezind zijn. Ik kon namelijk vóór dit jaar al een verband leggen tussen de invloed van de schouten en die van de partijen. Normaliter wordt de schout in de oorkonden van de schepenen met name genoemd, maar telkens als de raadspartij voor korte tijd haar doel bereikt en de raad belangrijker wordt, blijkt de schout in de schepenoorkonden te ontbreken. Het lijkt in zulke jaren haast of er in het geheel geen schout is. Waarschijnlijk heeft hij niet deelgenomen aan belangrijke bestuurshandelingen. De bedoelde gevallen zijn de volgende.

Na de dood van bisschop Boudewijn op 30 april 1196 maakt de raadspartij van de verwarring gebruik om een raad te vormen die de schepenen in hun werk bijstaat en de schout verdringt. In een overeenkomst tussen schepenen en raad en het kapittel van Sint Marie ontbreekt dan ook de schout. Het Groot Utrechts Placcaatboek noemt ten onrechte wél een schout, maar het heeft daarvoor de oudste der schepenen, Gerardus de Foro genomen. De nieuwe bisschop herstelt de oude toestand.

De raadspartij is opnieuw sterk in 1252. De bisschop, Hendrik van Vianden, is geen krachtige figuur en de raadspartij krijgt de steun van rooms-koning Willem van Holland. Een reeks oorkonden zonder schout volgt, slechts één keer onderbroken als de schout getuige is bij een rechtshandeling. Dan echter komt het einde van de Hollandse steun: als Willem in Utrecht is, probeert iemand hem te treffen met een steen. De vorst is niet geraakt maar wel lichtgeraakt: hij loopt kwaad weg. De bisschop brengt de schepengeslachten weer aan de macht en in 1259 is de schout terug in een overeenkomst met de stad Keulen.

Na de laatstgenoemde oorkonde komt hij weer regelmatig voor o.a. in een besluit over burgers die wegens een halmsisdrijf moeten terechtstaan. Deze keur van 1266 wordt in 1267 herhaald, maar

Het risico van partijstrijd: de Lichtenberger burgemeester Berend Proeys vermoord door zijn tegenstanders in 1425.

nu zonder de schout. De raadspartij is dan weer machtiger geworden en de instelling van een nieuw bestuursorgaan, de oudermannen, verzwakt de positie van de schepenen. Hier werkt de raadspartij, die uit patriciërs bestaat, samen met de ambachtsgilden.

Uit 1274 en 1275, jaren waarin de invloed van de gilden overwegend was, dateren twee oorkonden die wel spreken van de schout, maar niet zijn naam noemen.

Lichtenbergers

Van 1277 tot 1293 waren de schouten afkomstig uit het geslacht Vrenke, dat zeer belangrijk was voor de raadspartij. Gerard, de zoon van schout Dirk en later zelf schout, was één van de drie leiders van de Lichtenbergers. Hij is in 1304 samen met Jacob van Lichtenberg en Werner Frederikszoon vermoord²⁾. Andere schouten waren Tideman en Everard Vrenke. Waarschijnlijk is het schoutambt door de elect verpand aan een Vrenke of een andere Lichtenberger, die het soms door familieleden laat bekleden.

In de jaren na 1293 was er slechts één schout afkomstig uit de schepenspartij: Herman van Velde (1294-1297). Toen daarna de raadspartij de macht weer in handen kreeg, werd de bisschop gedwongen weer een schout uit de Lichtenbergers aan te stellen: Frederik van Rodenburg (1300-1303)³⁾. De macht van de raadspartij blijkt weer uit het verdringen van de schout uit de stukken. In een keur uit 1300 krijgt de raad de bevoegdheid om gevallen van vredebraak te onderzoeken, wat vroeger het werk was van schout en schepenen.

In 1304 wisten de gilden een nieuwe bestuursregeling af te dwingen. In de bekende gildenbrief werd bepaald, dat de oudermannen van de gilden de leden van de raad kozen en dat de raad de schepenen aanwees. Een schepenburgemeester en een raadsburgemeester, beiden oudermannen genaamd, werden de voorzitters van beide colleges. De schout kon toen natuurlijk al helemaal niet meer het stadsbestuur voorzitten. Dit betekende dan ook het definitieve einde van zijn grote politieke macht.

We zien dus een aantal ontwikkelingen gelijktijdig plaatsvinden. In de eerste plaats vormen zich twee „partijen”, waarvan de raadspartij op den duur het meeste succes heeft. Deze probeert de raad machtig te maken en de schout invloed te ontnemen. Daarnaast worden de gilden steeds belangrijker. De bisschop krijgt hoge schulden, gedeeltelijk veroorzaakt door opzet van Holland. Is hij hierdoor gedwongen, het schoutambt te verpanden? Hij verliest invloed binnen en buiten de stad. Zo is in de achteruitgang van de macht van de bisschop een parallel te vinden met het verloop van de positie van zijn schout.

D. A. Berents

Noten

¹⁾ Oppermann, O., *Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht, vornehmlich im 12. und 13. Jahrhundert*, in: *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* (I) 27 (1908) p. 185-263; (II) 28 (1909) p. 155-243.

Berkelbach van der Sprenkel, J. W., *Geschiedenis van het bisdom Utrecht van 1281 tot 1305, Utrecht 1923 (Bijdragen van het I.M.G. 9) Verder werd natuurlijk het Oorkondenboek gebruikt.*

²⁾ Berkelbach p. 109, 110.

³⁾ Berkelbach p. 87, 92.